

ÜZEYİR BƏY HAQQINDA DÜŞÜNƏRƏK...¹

Üzeyir Hacıbəyov – bəstəkar olmağa məqsədyönlü şəkildə çalışan ilk azərbaycanlı olmuşdur. Bu səylər gənc yaşlarında, ola bilsin, təxəyyülün gücü ilə yaranırdı. Bu, istedadlı insanlara xas coşğunluq, özünüifadəyə canatmanın forması idi.

İstedad, musiqi nəzəriyyəsi sahəsində qeyri-sistematik biliklərlə birlikdə təfəkkürün orijinallığı, güclü yaradıcılıq iradəsi, özünə güclü inam – bir xəlitə, özünəməxsus musiqi dəst-xətti, stilistik tamlıq yaratmışdı.

Artıq şəxsiyyətinin formalaşdığı bir yaşda Bakıya gələn, hələ çox az adamın tanıdığı gənc müəllim tezliklə özünü mədəni fəaliyyətin ən müxtəlif sahələrində göstərəcək, milli maarifçilərin ən görkəmli nümayəndələri ilə əlaqələr quracaqdı. XX əsrin əvvəlində Hacıbəyov “muğam operaları” yaradır. Bu, məşhur xalq və poetik süjetlərin özünəməxsus səhnə forması idi.

Beləliklə, “Koroğlu”ya qədər Ü. Hacıbəyov tarixi bir vəzifəni yerinə yetirdi – xalq musiqisini və səhnə-teatr fəaliyyətini bir vəhdətdə birləşdirdi, layiqli süjet planının əsasını qoydu, xanəndə – aktyor ampluası yaratdı, xoru və orkestri də bu işə cəlb etdi. Və bütün bunları elə bir zamanda etdi ki, peşəkar kadrlardan söhbət belə gedə bilməzdi və hər şey həvəskarların qüvvəsi ilə edilirdi. O, Azərbaycan üçün yeni olan “opera” anlayışını milli mədəniyyətə gətirdi. Ola bilsin ki, o, klassik opera nümunələrinə bənzər opera yaratsaydı, geniş tamaşaçı, dinləyici kütləsinin nəzərində uğursuzluğa düçar olar, özünə düşmən münasibət qazanardı.

1920-ci ildən sonra milli mədəniyyətimizin hansı istiqamətə meyil etməsi və yolları ilə bağlı məsələ ətrafında mübahisələr yarandı. Məlum olduğu kimi, bir-birinə zidd iki kəskin fikir mübarizə aparırdı. Üzeyir Hacıbəyov öz mövqeyini müəyyənləşdirməli idi; onun sözüənə həm rəhbərlik, həm də respublika ziyalıları hörmətlə yanaşırdılar. O, “Solomon” qərarı qəbul edir...

¹ İlk dəfə çap olunan məqaləni tərtibçi-redaktora Qara Qarayevin arxivindən bəstəkarın oğlu Fəroc Qarayev təqdim edib.

zaman göstərdi ki, bu qərar daha az zərərli oldu. Üzeyir bəy mühafizəkarları, eləcə də radikalları dəstəkləməyərək, milli folklor bünövrəsinə əsaslanmaqla, dünya musiqi mədəniyyətinə mülayim münasibət göstərmək yolunu təklif etdi. Milli folklor əsaslanmaq şərti işdə üstünlük təşkil edirdi. Bu cür mövqə yalnız məntiqi cəhətdən gözlənilmirdi, həm də dinləyici auditoriyasının əksəriyyətinin bədii inkişafının hazırlıqsız səviyyəsi ilə istisna edilmirdi.

“Koroğlu” operasının elan edildiyi situasiya çox çətin və məsuliyyətli bir zaman idi: buna qədər R.M.Qlierin yüksək “Avropasayağı” professionalizmi ilə seçilən və geniş ictimai rezonans doğuran “Şahsənəm” operası qədim olunmuşdu. Belə bir vaxtda öz operası ilə ilk dəfə çıxış etmək Ü. Hacıbəyova çox çətin idi. Belə desək: musiqimizin bütün gələcəyi “Koroğlu”nun uğurundan, ya da uğursuzluğundan asılı idi. Bununla bağlı mənə o məlum idi ki, “Şahsənəm”in uğurla keçən premyerasından sonra (yeri gəlmişkən, Qlierin bu əsəri musiqinin stilistikası və keyfiyyəti baxımından həddindən artıq zəif idi) respublika rəhbərliyi Moskvadan və Leninqraddan (indi Sankt-Peterburq – red.) olan peşəkarlara “milli melodiyalar əsasında” yeni operalar sifariş vermək niyyətində idi. Bu planlar Ü. Hacıbəyovun kəskin etirazına səbəb oldu. Bu məsələ ilə bağlı o, barişmaz, yüksək prinsiplə mövqə nümayiş etdirdi. “İndi biz özümüz bəstələyəcəyik. Səhvlər və uğursuzluqlar ola bilər. Lakin bu, zamanla düzələn şeylərdir”, – bu, Üzeyir bəyin dilindən çıxan sözlərlə eyni olmasa da, onun fikirlərinin məzmunudur. Burda Hacıbəyovun – kamil insanın uzaqgörənliyi və müdriqliyi özünü göstərdi. O, bir mühüm fikri dolayısıyla çox gözəl çatdırdı ki, musiqidə millilik yalnız melodiyada deyil, həm də musiqi incəsənətinin bütün xırdalıqlarında özünü göstərir. Bəli, hər şeyi özümüz etməliydik. Əks təqdirdə, Azərbaycan musiqi mədəniyyəti heç olmazdı da. Hacıbəyovun məntiqi fikirlərinin axarından belə çıxır ki, melodiya özü özülüyündə musiqinin total əsasını təşkil etmir, onun mühüm hissələrindən biridir və vəssalam.

Faktlar, tarix və zaman onun haqlı olduğunu sübut etdi. Qazaxıstan, Orta Asiya ittifaq respublikaları və bəzi muxtar respublikaların bu sahədə acı taleyi ağır verən nümunələrdir.

Onlar “melodiyaların” və paytaxt tətibatçılarının “şərqli əsər yazmaq” kimi yanlış yoluyla getdilər. Minlərlə kilometr məsafə “həmmüəllifləri” bir-birindən yalnız coğrafi anlamda deyil, həm də musiqi mədəniyyətlərinin səviyyəsi və təbiəti cəhətdən də fərqləndirirdi. Bəs “Şimaldan olan bu həmmüəlliflər” kimlər idi? Bəzi peşəkar vərdişlərə malik, paytaxtda diqqət cəlb edib mövqə qazana bilməyən, təsadüfən əlinə düşən gəlirlə dolanan və ictimaiyyət arasına çıxmaq perspektivlərindən məhrum olan insanlar idi onlar. Heç olmasa, belələrindən bəzilərinin adını çəkməyi özümə borc bilirəm.

Belə bir əsası Qlier qoydu. Onun ardınca Vasilenko (istedadsız Muxtar Əşrəfinin düzgün olmayan takt bölmələrindən ibarət bir əyri-üyrü sətrindən Sergey Nikiforoviçin gündə 30–40 səhifə partitura hazırladığının şahidi olmuşam). Lakin Qlier və Vasilenko – yüksək peşəkarlar idilər, (...) sonrakıların – orden və fəxri ad həvaskarlarının səviyyəsi çox aşağı idi: Balasanyan, Fere, Leman və b. sonralar paytaxtda professor, rəhbər, böyük xadimlər, hörmət sahibi olur, orden və mükafatların səsinə paytaxta salınırdılar. Yeri gəlmişkən, Vasilenko və Əşrəfinin “şərqli müəllifliyi” D.D.Şostakoviç tərəfindən biabırçı şəkildə ifşa edilmişdir (bax “Xatirələr”). Lakin Rəşidov biabır olmuş Əşrəfinin qalıqlarından ikinci dəfə doğulmuş (lakin heç yerdə və heç kim tərəfindən reabilitasiya olunmamış) “özbək musiqisinin” atasını – “Muxtar ağa”nı yaratdı.

Bütün bunlar bu xalqların musiqisini uzun onilliklər geri atdı (...).

Amma Bakıya qayıdaq.

Beləliklə, “Koroğlu”nun premyerası uğurlu keçdi. Bu, furor, böyük uğur, parlaq premyera deyildi. Bu, tamam başqa bir şey idi – sevinc, həyəcan, göz yaşları...

Hər bir tamaşaçı, hətta ən cahili belə, anlayırdı ki, tale onu xalqının tarixində təkrarolunmaz hadisənin şahidi etmişdir. Və bu, həqiqətən belə idi (...) bu, müəllifin, quruluşçuların və artistlərin zəfəri idi. İki şəxsin haqqında isə xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Quruluşçu-rejissor xarakterli rolların mahir ifaçısı İsmayıl Hidayətzadə idi. Azdrama tamaşaçılarının sevimlisi, Tuqanovun tələbəsi, parlaq gülüş ustası Hidayətzadə tamaşa

müəllifi, özü də opera müəllifi kimi çıxış etdi və iş prosesi boyu iradə, sərtlik, hətta artıq o zaman çox güclü olan Ü. Hacıbəyovun özünə belə güzəştə getməməklə möhkəm xarakter nümayiş etdirdi. Hidayətzadə “Koroğlu” operasını ayaq üstə qoydu (...).

Koroğlu rolunu Bülbül Məmmədov ifa etdi. Tam bəlağətsiz demək olar ki, o, bəstəkarla birlikdə takt-takt öz partiyasını yaratdı; çətin, virtuoz və stilistik baxımdan tam bitkin bir partiya. Bülbül uşaqlıqdan peşəkar xalq müğənnisi, muğam ifaçısı idi. Daha sonra İtaliyada təhsil almışdı. Onun səsi diapazona görə, böyük, güclü idi, o, ən yüksək notlarda belə oxuya bilirdi, nəfəsi geniş idi (...), onun ən böyük xidməti xalq tərzii ilə Avropasayağı ifa tərzini birləşdirməyi bacarması idi. Bu üslub ondan sonra da yaşamaqda davam edir və bu gün Azərbaycan vokalçılarını fərqləndirir.

Beləliklə, “Koroğlu” o zaman bizim musiqimizdə böyük zəfər idi. 1938-ci ildə Moskvada keçirilən dekadada bəstəkarın şöhrəti göylərə ucaldı (...). Ü. Hacıbəyov musiqidə, siyasətdə, ictimai dairələrdə və respublikanın partiya təşkilatlarında qüdrətli bir şəxs oldu. Eyni zamanda o, çox səxavətli və sadə olaraq qalırdı, bütün qohumlarına maddi cəhətdən yardım edir, evinin yaxınlığında yerləşən uşaq evinin hesabına böyük məbləğdə vəsaiti yardım olaraq köçürür, öz hesabına təqaüdlər təyin edirdi (...).

4 sentyabr 1980. Moskva.
Mərkəzi Klinik Xəstəxana.